

SCIENTIFIC PAPERS
OF THE UNIVERSITY OF PARDUBICE
Series C
Faculty of Humanities
7 (2001)

AGRÁRNÍ POLITIK F RANTIŠEK UDRŽAL V ROCE
USTANOVENÍ ČESKOSLOVENSKA

Miloš Charbuský
Fakulta ekonomicko-správní Univerzity Pardubice

Na samém sklonku roku 1917 se vnitropolitické poměry v habsburské monarchii značně vyhrotily. V samotném Předlitavsku se čeští předáci velice důrazně dožadovali znovuzahájení schůze Poslanecké sněmovny, přerušené pro vánoční a novoroční svátky až do 15. ledna 1918. Stejně tak se domáhali svolání rakousko-uherských delegací, do nichž byl opětovně 13. listopadu zvolen též František Udržal. Svůj nátlak stupňovali vzhledem k tomu, jakým způsobem zareagovali zástupci vídeňské vlády na požadavek sovětského Ruska, předložený v úvodu separátní mírové konference v Brestu Litevském 22. prosince 1917: *Národním skupinám, které před válkou nebyly samostatné, zaručuje se možnost, aby o otázce příslušenství k tomu či jinému státu, neb o své státní samostatnosti rozhodly referendem (hlasováním lidu)*. Ústy ministra zahraničí hraběte Otokara Czernina za podpory Německa totiž prohlásila: *Otázka státní příslušnosti národních skupin, nemajících státní samostatnosti, nemůže být podle stanoviska mocností čtyřspolku upravena mezistátně. Otázka ta budiž v daném případě každým státem řešena s jeho národy samostatně cestou ústavní.*¹⁾

Domácí politika si chtěla prosazením požadavku urychleného svolání nejvyšších zastupitelských orgánů monarchie vytvořit prostor k tomu, aby ještě před zahájením dalšího kola brestlitevské konference 4. ledna 1918 mohla oficiálně vystoupit se svými představami, jak řešit v Předlitavsku státoprávní problematiku. Vídeňská vláda jí však nehodlala ustoupit. Vedení Svazu se za plné Udržalovy podpory proto rozhodlo svolat na 6. ledna, svátek Tří králů, do Prahy schůzi všech českých říšských poslanců, jakož i zemských sněmů Čech, Moravy i Slezska. Výjimku tvořili pouze ti, kdo do nich byli zvoleni ve velkostatkářské kurii. Jejich nejvlastnějším přáním totiž bylo, aby v prodlužující se válce Dohoda podlehla, a tím se předešlo přestavbě vnitřního uspořádání státu.²⁾

1. Soukup, F.: 28. říjen 1918, II. Praha 1928, s. 601-602.

2. Na půdě Panské sněmovny říšské rady například mluvčí knížecího rodu Schwarzenbergů 28. února 1918 prohlásoval: *My nechceme mír, my chceme válku až k vítězství!* Citováno podle Soukup, F.: 28. říjen 1918, II. Praha 1928, s. 762.

Na generální sněm poslanců z českých zemí³⁾ se jejich hlavní mluvčí připravovali jak v prezidiu Svazu, tak v širší poslancecké komisi. František Udržal tím získal možnost být u zrodu Tříkrálové deklarace, kterou jako jediný významný domácí politik nepodepsal Bohumír Šmeral, neboť mu mimo jiné vadilo její neprojednání s vedením politických stran. S její konečnou verzí seznámil plně zaplněný Grégrův sál pražského Obecního domu⁴⁾ sociální demokrat Vlastimil Tusar. S odvoláním na to, že *nové Rusko při svém pokusu o mír všeobecný vložilo do stěžejních podmínek mírových zásadu sebeurčení národů*, se v ní zdůrazňovalo: *Národ náš se hlásí o tuto svou samostatnost, opíraje se o své historické právo státní a jsa všecek prodchnut vřelou touhou, aby ve svobodné soutěži s jinými svobodnými národy a v svém státě svrchovaném, plnoprávném, demokratickém, sociálně spravedlivém i na rovnosti všeho občanstva vybudovaném, a v hranicích historických zemí a sídel svých a své větve slovenské přispěl k novému velkému rozvoji lidstva...*⁵⁾

Vláda Předlitavska se snažila bezprostředně po 6. lednu české politické vůdce doma umlčet. Text Tříkrálové deklarace dala bezesbytku zkonfiskovat a svolání dolní komory říšské rady oddálila na 22. ledna. Její protivník se již ale nedal ničím zastrašit. Na odvězání mu dodávalo Poselství o stavu Unie, které 8. ledna Kongresu Spojených států amerických předložil prezident Woodrow Wilson. V desátém bodě jeho programu na ukončení celosvětového válečného konfliktu se totiž národům Rakouska-Uherska zaručovala možnost nejširšího autonomního vývoje. Hned v první den obnoveného sněmovního jednání si proto poslanci Svazu interpelací, podepsanou kromě jiných rovněž Františkem Udržalem, prosadili, aby se otázka dalšího osudu Rakouska-Uherska okamžitě nastolila.

Ve vynuceném vystoupení ministerský předseda Ernst Seidler v pražské deklaraci ze 6. ledna marně podle sebe hledal *byť jenom vzdálený ohlas dynastické a celostátní příslušnosti*.⁶⁾ Na jeho konfrontační odmítnutí požadavku české politiky dosáhnout mezinárodní podporu pro samostatný stát Čechů a Slováků vedle poslanců Jaroslava Klofáče, Františka Soukupa a několika dalších odpověděl rázně právě František Udržal. Předsedovi vlády i všem jeho ministrům 23. ledna důrazně vytknul, že v zájmu uchování německo-maďarské hegemonie vědomě přehlížejí potřeby ostatních národů žijících v rozlehlém mocnářství. Zcela otevřeně je v závěru svého vystoupení varoval: *Takovýmto způsobem, pánové, způsobíte v nejkratší době a co nejjistěji úplné rozvládnutí (Auseinanderregieren) monarchie! a uvedete ji jenom ve zkázu a připravíte i dynastii o všechny její statek!*⁷⁾

Programová vystoupení českých politiků vyvolala na půdě sněmovny ostře odmítavou reakci politiků, zvolených německým obyvatelstvem ať již v Čechách, na Moravě nebo ve Slezsku. František Udržal si tak mohl společně se svými druhy uvědomit, na jak velká asi úskalí může narazit vyvázání se Čechů a Slováků z habsburského Rakouska-Uherska. Poslanec Rafael Pacher z Liberce se třeba již

3. Generální sněm se jako nedílná součást systému veřejné správy českého státu zkonstituoval zejména za stavovské monarchie, kdy na něm jednali zástupci jednotlivých zemských sněmů. Po porážce českého stavovského povstání ztratil rokem 1620 na významu.

4. Mezi přítomnými byla též první česká poslankyně Božena Víková Kunětická (1862-1934), představitelka feministického hnutí, zvolená roku 1912 v mladoboleslavském kraji do českého zemského sněmu. Svůj mandát ovšem vykonávat nemohla.

5. Tříkrálová deklarace citována podle Soukup, F.: 28. říjen 1928, II. Praha 1928, s. 611, 616.

6. Tamtéž, s. 618.

7. Tamtéž, s. 623.

tehdy dožadoval zřízení provincie Deutschböhmen, která by se beze všech vazeb na české části Čech vřadila do rámce německého Rakouska. Jedině jejím ustavením by se prý podle něho dalo předejít tomu, že by snad jednou Češi půl čtvrtého miliónu Němců donutili přijmouti jeho nějakého československého státu. Bez ohledu na svoji stranickou příslušnost ho podpořili navazující řečníci stejné národnosti. Za všechny citujme alespoň sociálního demokrata Karla Seitze: *Každý pokus, aby Němci v zemích sudetských byli vydáni nadvládě národního násilí v takovémto nějakém státoprávním útvaru, bude Němci těchto zemí za podpory, jak doufám, všech Němců v Rakousku co nejpříkřeji odmítnut a narazí ve veškerém německém národě ... na nejpříkřejší odpor a nepřikřejší obranu!*⁸⁾

Navzdory svým kategorickým prohlášením se v probíhající stále bouřlivější sněmovní rozpravě němečtí politikové z českých zemí dostávali viditelně do defenzívy. K jejich značnému rozhořčení je dokonce opustil též ministerský předseda Ernest Seidler. K zadostiučinění Udržalovu a dalších českých zástupců 29. ledna oznámil, že vydal příkaz, aby pro Tříkrálovou deklaraci přestal platit zákaz zveřejnění, ačkoliv sám vůči ní odmítavý názor ani zdaleka nezměnil.

Poslanci ze sudetských oblastí však na dalších schůzích dolní sněmovny své protesty vůči možnému ustavení československého státu v historických hranicích českých zemí neztlumili, ba je ještě více stupňovali. Nechtěli vzít na vědomí, že jimi jednoznačně odmítaná pražská deklarace ze 6. ledna zaručovala výslovně všem národním menšinám plná, rovná práva národní.⁹⁾ Čeští politikové se pod jejich nesmlouvavými útoky ještě více sjednocovali. V jejich kruhu tak v sobotu 13. dubna ve zcela zaplněné Smetanově síni Obecního domu v Praze také František Udržal přísahal: *Vytrváme, dokud nezvítězíme! Vytrváme, až pozdravíme samostatnost svého národa!*¹⁰⁾

Mluvčí českých nároků přitom doma potřebovali, aby se k požadavku vytvoření společného státu Čechů a Slováků přihlásila též politická reprezentace ze Slovenska, a to nejen jako až dosud při víceméně utajovaných mezistranických kontaktech, ale zcela veřejně. S povděkem proto přijali, když do Prahy přišla rezoluce, kterou přijala na Svátek práce v Liptovském Svätém Mikuláši. Jejimi slovy právě i Udržalovi nejbližší spojenci z rolnického hnutí otevřeně 1. května prohlašovali: *Žiadame bezpodmienečne uznanie práva na samourčenie všetkých národov..., tedy i uhorskej vetve československého kmeňa.*¹¹⁾

Z obecných proklamací však už bylo zapotřebí přejít do roviny dojednávání konkrétní formy československého státu a jeho vnitřního uspořádání. Daný předpoklad nenaplnňovali ani tak domácí činitelé, poněvadž byli včetně Udržala až příliš zaměstnáni každodenními politickými zápasy i ostentativními projevy vlastenečství,¹²⁾ v neposlední řadě též nutností organizovat hospodářskou pomoc strádající-

8. Projev R. Pachera a K. Seitze citován podle Soukup, F.: 28. říjen 1918, II. Praha 1928, str. 629, 633.

9. Tamtéž, s. 617.

10. Text Národní přísahy napsal František Soukup a přítomným ji přednesl spisovatel Alois Jirásek. Citováno podle Soukup, F.: 28. říjen 1918, II. Praha 1928, s. 658.

11. Tamtéž, s. 672. Na zmíněnou schůzku navázala zakrátko porada v Turčianském Svätém Martině, která potvrzením nároku na utvoření československého státu měla rozhodující význam pro slovenskou domácí politiku.

12. Ve dnech 16.-17. května 1918 se například k 50. výročí položení základního kamene Národního divadla v Praze za účasti zástupců slovanských a románských národů v monarchii konaly divadelní slavnosti, které nabyly charakteru manifestace za jejich národní sebeurčení.

mu obyvatelstvu. Navíc se jim nejen vídeňská, ale hlavně budapešťská vláda snažila co nejvíce ztěžovat podmínky k dosažení bezprostředních styků se zástupci Slovenska. Daleko důsledněji proto mohl dané otázky rozkrývat zahraniční odboj, byť sám musel velkou část své energie věnovat situaci vojenských legií v občanskou válkou zmítaném Rusku.¹³⁾ Již 30.května dokázal T. G. Masaryk s představiteli českých a slovenských organizací, působících ve Spojených státech amerických, uzavřít dohodu, nazvanou podle místa podpisu Pittsburskou. Souhlasil v ní, že dosavadní Horní Uhry budou mít v samostatné republice vlastní administrativu a sněm, tedy širokou autonomii.

Ve vlastním Předlitavsku se mezitím česká politika dostala do varu v souvislosti s územně správní reformou. K jejímu dotváření premiér hrabě Seidler marně zval zástupce Svazu. Ti dobře věděli, že by 3. května na setkání předsedů poslaneckých klubů, stejně jako na schůzích ústavního výboru sněmovny byli vždy umlčeni německou většinou. Tím rozhořčeněji však vystupovali proti vládnímu nařízení z 19. května. Jeho autoři si zánik monarchie vůbec nepřipouštěli a navíc tím plně vyšli vstříc sudetským Němcům. Také František Udržal v něm musel vidět první krok k tomu, aby jednou vznikl samostatný útvar Deutschböhmen. Od 1. ledna 1919 se totiž měly Čechy vedle Prahy přímo podléhající místodržitelství rozčlenit ještě na čtyři kraje německé a sedm českých, čímž by se správními hranicemi potvrdilo jejich národnostní rozdělení na dvě zcela odlišné části. Domácí politikové nemohli ponechat ani bez povšimnutí, že vídeňská vláda umožnila, aby byly z hladovějících českých zemí vyváženy obiloviny i další potraviny přednostně do Německa. Vháněla tím zbídačované obyvatelstvo do živelných akcí, mezi jejichž všemi účastníky si násilná smrt nevybírala. V západočeské metropoli Plzni tak 21. června pod střelbou maďarského vojska společně s jedním dospělým kleslo k zemi pět dětí, volajících v tamější Koterovské ulici po chlebu. Již předtím 7.června padly vraždící výstřely u železničního přechodu v Pardubicích, a to opět od vojáků, pocházejících z dnešního Maďarska. Nad východočeským městem, tak blízkým Udržalovi, nebylo ovšem poté vyhlášeno stanné právo, jak později ve snaze co nejvíce zdiskreditovat stát tvrdil před plénem sněmovny sociálně demokratický poslanec Ludvík Pik, poněvadž se v něm úřadům podařilo obnovit klid nenásilnou formou.¹⁴⁾

Nicméně pravdou bylo, že vláda zcela záměrně uváděla do Čech neslovanské vojenské jednotky. Předpokládala, že jim hlavně cizí mluva znemožní běžně se sbratřovat s domácím obyvatelstvem. Českým a slovenským vojákům již skutečně důvěřovat nemohla, jak o tom svědčily jejich pokračující dobrovolné přechody do zajetí, ba i přímé vzpoury, jejichž kruté potrestání po 21. květnu v Rumburku a po 8. červnu v Kragujevci s nutnou pravděpodobností donutilo k zamyšlení též Františka Udržala. Ten se však se svými vnitřními pocity nikomu nesvěřoval. Dokonce svým nejbližším do Dolní Rovně zasílal hned od počátku války dopisy, v nichž ne-

13. Například 2. května 1918 Nejvyšší válečná rada Dohody rozhodla, že se československé legie mají co nejrychleji přesunout na francouzskou půdu. Během přepravy však došlo 14. května ke střetnutí se zástupci sovětské moci v Čeljabinsku, po němž následoval otevřený konflikt legií se sovětským Ruskem.

14. Ke konfliktu v Pardubicích srovnej např. Charbuský, M.: Stopadesát let železnice v Pardubicích. V, Pardubické noviny, 28. března 1995.

15. L. Morávková-Udržalová ve svých pamětech k tomu uvádí: *V dopisech mého otce z doby války není zmínka o politice ani o něčem, co by mohlo zajímat cenzory.* Morávková-Udržalová, L.: Naše Roveň. Praha 1998, s. 83.

komentoval odehrávající se události v monarchii nebo třeba na frontách, a to nejen z pochopitelné obavy z cenzury.¹⁵⁾

S přibývajícím věkem se již jakoby František Udržal uzavíral do sebe. Necítil tehdy potřebu bezprostředně reagovat na všechny palčivé problémy okamžiku. Někdejší vznětlivost se u něj přetavovala v uváženost, která ho vedla k tomu, aby někdy až s časovým odstupem svému okolí předkládal svůj názor na dění kolem sebe. Do jisté míry mu vyhovovala snaha zahraničního odboje odvést domácí politiku od samostatného uvažování a zejména jednání. V žádném případě se necítil dotčen téměř až výhrůžným tónem vzkazu, který nejbližší spolupracovník Tomáše Garrigua Masaryka čtyřiatřicetiletý Edvard Beneš zaslal 8. července do Prahy: *Není možno něco u Vás udělat, co by nesouhlasilo s naší politikou zde, jinak bychom byli nuceni zde celou věc nechat, podat demisi.*¹⁶⁾

Odpovídalo tak psychologickému rozpoložení Františka Udržala, že v podstatě mimovolně začal plně respektovat autoritu zahraničního odboje, jehož Národní radu československou uznala Anglie 3. června prozatímně a devětadvacátého téhož měsíce Francie definitivně za základ příští vlády v Praze.¹⁷⁾ Zároveň si tím získal důvěru jeho nejvlivnějších členů, i když se doma ani zdaleka nezařadil mezi jejich nejdůležitější spojence, sdružené ve zpravodajské skupině, řízené zprvu Edvardem Benešem, a po jeho odjezdu do ciziny 3. září 1915 Přemyslem Šámalem.¹⁸⁾

Ne všichni činitelé z domova však byli stejně jako Udržal ochotni vzít na vědomí mezinárodní prestiž Masarykovy odbojové skupiny, a tím i její autoritativnost ve vztahu k nim samým. Chtěli jí být přinejmenším rovnocenným partnerem v rozhodování, kterak postupovat v českých zemích. Vyhovovalo jim tudíž, když se po delším vyjednávání v sobotu 13. července podařilo reorganizaci Národního výboru z roku 1916 ustavit Národní výbor československý coby reprezentativní a výkonný orgán domácí politiky. Nebyl už složen pouze z poslanců, jak platilo pro vídeňský Český svaz, ale též z dalších osobností, jež se jeho členy staly na základě počtu hlasů, odevzdaných politickým stranám při posledních říšských volbách v roce 1911, případně po dojednané kooptaci. V důsledku toho v něm nejvíce usedlo sociálních demokratů – celkem deset, následovaných devíti agrárníky a státoprávními demokraty, čtyřmi národními socialisty a českými lidovci i jedním staročechem a realistou.

Při obsazování funkcí připadla v nově sestaveném Národním výboru nejdůležitější – předsednická – aureolou vězně ověřenému JUDr. Karlu Kramářovi z nedávno utvořené státoprávní demokracie.¹⁹⁾ Jeho místopředsedy se stali agrárník Antonín Švehla a národní socialista Jaroslav Klofáč, přičemž jednatelem byl zvolen sociální demokrat JUDr. František Soukup. Do pléna byl potom svoji stranou delegován rovněž František Udržal. Ten se však podle opětovného doporučení agrárníckého vedení měl nadále přednostně věnovat svému parlamentnímu působení ve Vídni, což mu tehdy rozhodně nebylo proti mysli.

16. Soukup, F.: 28. říjen 1918, II. Praha 1928, s. 958.

17. Anglie poté oficiálně uznala Národní radu československou za představitelku národních československých zájmů 9. srpna 1918 a USA ji diplomaticky uznaly 3. září 1918.

18. Po válce se zmíněné skupině, usilující o vzájemně informační propojení domácího a zahraničního odboje, dostalo označení česká Maffie.

19. Státoprávní demokracie vznikla 9. února 1918 spojením strany mladočeské, pokrokové, státoprávně radikální a moravskoslezské lidové strany. V březnu k ní přistoupili též staročeši.

Svůj odjezd do hlavního města mocnářství nemohl ani příliš oddalovat. Ke svému jednání se v něm totiž po dlouhých čtyřech měsících směla znovu sejít dolní komora říšské rady. Po předchozích aktivitách české politiky se s napětím očekávalo programové vystoupení premiéra Ernsta Seidlera. Svým obsahem 16. července české poslance vyprovokovalo k velice hlasitým projevům nesouhlasu. Bouřlivými protesty zejména doprovázeli jeho přesvědčení, že *má-li být v Rakousku nějaký politický kurs, pak to může být jedině takový, který poskytuje plné ochrany oprávněným zájmům národa německého, poněvadž páteří tohoto státu jest již a vždy zůstane národ německý.*²⁰⁾

Hned ale již koncem července se dolní komora říšské rady rozešla na předem naplánované letní prázdniny. František Udržal si tentokrát chtěl během nich především odpočinout a zbavit se stále dotěrnějších revmatických bolestí. Dal proto před vypjatým životem ve Vídni nebo i v Praze přednost poklidu své Dolní Rovně. Nicméně ani doma politice neuniknul, a to dokonce při událostech ryze soukromého rázu. Už na svatbě své schovanky Marie Horákové 22. července s agronomelem Antonínem Hofmanem se například setkal s agilním, o sedm let mladším agrárnickým činitelem Janem Malypetrem, který coby ženichův strýc a svatební svědek přijel do řepařských východních Čech z chmelařského Slánska.²¹⁾

Ve svém rodném kraji vyšel současně Udržal vstříc výběřčím daně, kterou pro zabezpečení své vlastní administrativní i organizační činnosti vypsali českým městům a okresům Národní výbor. Když se začali obávat, že získaných více než sto padesát tisíc korun zkonfiskují úřady věrné monarchii, převzal od nich na požádání jejich zástupce Jana Tichého celou částku ochotně do úschovy. Včas ji poté převezl do pražského ústředí, kde ji jako první z celých Čech předal JUDr. Josefu Scheinerovi.²²⁾

Všeobecná prestiž v širokém okolí současně Udržalovi umožnila, aby rodině i pro dobu své nastávající nepřítomnosti zabezpečil nehledě na probíhající válku dobré životní podmínky. Mimo jiné zařídil, aby rovněž nejmladší dcera Libuše mohla již v necelých deseti letech nastoupit v září na pardubické gymnázium, na němž studovali už tři její starší sourozenci – Jarmila, Jiří a Marie. Navíc jim ihned zajistil společné ubytování v celém jednom patře moderní vily svého přítele z mládí architekta Boži Dvořáka, aby snad nemuseli denně dojíždět domů či snad být od sebe za studií odloučení.

Záhy se však musel doslova strachovat o jejich životy. Ani východním Čechám se v onom čase nevyhnula hrozivá epidemie španělské chřipky, lavinovitě se šířící po celém kontinentu a přinášející smrt většině z postižených. Z dětí ji počátkem října dostala nejstarší dcera Marie a odolala ji pouze díky své mimořádné fyzické zdatnosti, ale též péči, kterou ji po převozu domů mohla věnovat maminka. Nepostihnul ji tudíž osud jejího osmnáctiletého bratrance, jenž zákeřnému onemocnění podlehnul v Dolní Rovni během své válečné letní dovolené.²³⁾

20. Soukup, F.: 28. říjen 1918, II. Praha 1928, s. 733.

21. Malypetr Jan (1873-1947) byl vůdčím představitelem agrární strany na Slánsku, v letech 1918-1939 byl poslancem československého Národního shromáždění, 1922-1925 ministrem vnitra, 1932-1935 předsedou vlády, 1925-1932 a 1935-1939 předsedou Poslanecké sněmovny parlamentu.

22. K působení F. Udržala v rámci akce České srdce v uvedené době podrobněji Vácha, F.: Z mých styků s posl.-ministrem a předsedou vlády Udržalem. Východočeský republikán, 3. ledna 1936.

23. Španělská chřipka (epidemia lethargica) vyvolávala zánět mozku, projevující se v závěrečné fázi svalovou ztuhlostí, třesy, dvojítm viděním a poruchami vegetativních funkcí.

Samotný František Udržal byl přítom již od poloviny září nedobrovolně v Praze upoután na nemocniční lůžko. Stále úpornější ischias ho přiměl, aby vyhledal pomoc mezi tamními přáteli – lékaři. Po nešetrném zákroku byla ovšem léčba mnohem delší, než si sám zprvu připouštěl. Pouze z novin tudíž mohl čerpat informace o zásadním projevu, který po zahájení parlamentního jednání přednesl 2. října František Staněk. Ten za celou českou politickou reprezentaci všem poslouchajícím předestřel: *Naším programem minimálním jest stát československý, jenž bude zahrnovati také zemi slovenskou v jejích zeměpisných hranicích.* Na adresu všech nositelů moci potom dodal: *My vám upřímně a poctivě nemůžeme poraditi nic jiného, nežli abyste se vzdali a kapitulovali, neboť nic jiného vám nakonec nezbude. Čím dříve, tím lépe pro vás, ale také pro lidstvo a pro všecken národ německý.*²⁴⁾

Pokračující nemoc Františka Udržala zapříčinila, že s ním domácí předáci přestali počítat při naplňování svých záměrů. Neocitnul se tak mezi oněmi českými politiky, pro něž si 5. října František Staněk a Vlastimil Tusar vyžádali na vídeňském ministerstvu zahraničí vydání pasů k cestě do Švýcarska. Přitom je 19. října dokonce obdrželi i někdejší velezrádci Karel Kramář, Jaroslav Klofáč a Jaroslav Preiss, ačkoliv samotný císař věděl, že se mají v cizině sejit s představiteli zahraničního odboje. Ti již 15. října získali od Francie uznání coby představitelé *zatímní vlády zemí československých* a po třech dnech washingtonskou deklarací československou samostatnost také provolali.²⁵⁾

Teprve ve svém dopise z 10. října mohl František Udržal své rodině oznámit, že opouští nemocniční prostředí. Rekonvalescenci rozhodně nechtěl trávit v politickém závětří u ní v Dolní Rovni. Zamířil naopak do Vídně mezi své parlamentní druhy, byť si mohl být vědom, jak těžko se bude moci vřazovat do rozjednaných již akcí. Ani panovník Karel I. ho nemínil třeba pozvat k sobě do Badenu, kde se nakonec 12. října na velitelství armády sešel s poslanci hlavních politických stran národů Předlitavska, z nichž ovšem ti nejradikálnější odpůrci další existence monarchie nepřišli, mezi jinými z Čech sociální demokrat Gustav Habrman a národní socialista Jaroslav Klofáč.

František Udržal zprvu nenašel společnou řeč s těmi, kdo se dožadovali co nejrychlejšího rozchodu Čechů s Rakouskem-Uherskem. Proto ani nepatřil jako Jaroslav Klofáč, František Staněk, Eduard Koerner, František Tomášek a Bohdan Zahradník mezi první signatáře prohlášení, které mělo být 15. října za české členy předloženo na odděleném zasedání rakouské delegace. Slavnostně dosvědčovalo, že v souladu s *jednotnou vůlí československého národa* byl již mezinárodními ujednáními a prohlášeními vytvořen právní stav, na jehož základě se stal *československý stát existentním*, přičemž hned po uzavření mírových smluv začne i reálně existovat.²⁶⁾

Svým rozhodnutím odebrat se do Vídně se současně František Udržal vzdálil dění v českých zemích, do nichž se v rámci Předlitavska přesouvalo těžiště zápasu za společný stát Čechů a Slováků. Jenom zpovzdálí tím mohl sledovat ukázněnost, s níž se i nejradikálnější část obyvatelstva po generální stávce vyhlášené

24. Soukup, F.: 28. říjen 1918. Praha 1928, s. 782.

25. Washingtonskou deklaraci vypracoval T.G. Masaryk a 17. října ji předložil vládě USA s podpisem E. Beneše a M. R. Štefánika, který v dané době ovšem pobýval mimo Spojené státy.

26. Klimek, A.: Říjen 1918. Praha 1998, s. 96/97.

Socialistickou radou²⁷⁾ na 14. října hned druhého dne vrátila na svá pracovní místa. Nejinak tomu bylo též v jemu nejbližších Pardubicích, přestože obdobně jako v mnoha dalších městech v nich došlo k svolání samostatné republiky.²⁸⁾ Navzdory navozenému klidu nabývala doma situace nepokrytě rysů, k nimž podle předpokladů zahraničního odboje z počátku léta mělo dojít teprve koncem listopadu, s určitostí až na jaře roku 1919.²⁹⁾ Urychlení celého procesu podmiňoval vývoj na frontách, neboť potvrzoval, že spojenci monarchie vojensky stále zřetelněji ztrácejí.³⁰⁾ Dynamizovali ho však samotní nejvyšší činitelé mocnářství. Císař Karel I. sice příkladně 16. října proklamoval možnost federalizace Rakouska, ale o obdobném procesu v Uhrách se vůbec nezmínil, čímž nechal v potaz požadavek na spojení českých zemí se Slovenskem. Za jeho uvažování se 22. října postavil ministerský předseda JUDr. Max von Hussarek³¹⁾ v parlamentu konstatováním: *Přání po revizi dualismu nelze vyhovět.*³²⁾ Svým vystoupením vyprovokoval nejlepšího řečníka z přítomných českých poslanců k bezprostřední odpovědi. Aniž by byl v předchozích dnech František Udržal spoluvůrcem stanovisek domácí politiky, pronesl projev, který svědčil o tom, že přesně ví, co zamýšlejí nebo si přejí udělat jednotlivé složky české reprezentace. Především v duchu nejradikálnějších vizí nejdříve prohlásil: *Pro Rakousko není žádné záchrany!* Zároveň neopomenul v souladu s představami pražských činitelů Národního výboru zdůraznit: *V Čechách jest všechno tak zdisciplinováno a zorganizováno, že i v nejtěžších hodinách bude všechno fungovati jako nejdokonalejší hodiny a všechno se bude vyvíjeti beze vsí poruchy až k okamžiku definitivního zřízení svrchovaného českého státu.* V samém závěru dal potom zapravdu zahraničnímu odboji a na adresu prodynastických katolíků prohlásil, že jejich intriky budou odkryty *bez ohledu na to, co si přeje vysoká šlechta a papežská kurie.*³³⁾

Když František Udržal ve tři hodiny odpoledne 22. října svůj projev ukončil, vůbec netušil, že by se mělo jednat o poslední vystoupení českého poslance na říšské radě. Obdobně si nepřipouštěl pravdivost svého tvrzení, jakmile v parlamentu prohlásil: *V našich zemích bude tento samostatný svrchovaný stát československý zřízen beze všeho ohledu na to, co se děje zde ve Vídni...*³⁴⁾ Sám zůstal v dalších dnech v hlavní město monarchie, aniž by byl v běžném styku s pražským odbojovým ústředím. S ním udržoval kontakty zejména Vlastimil Tusar, který tak mohl podstatně ovlivňovat jeho rozhodování. Vídeňský pobyt byl ovšem pro

27. Socialistická rada, ustavená 6. září 1918 šesti zástupci sociální demokracie a sedmi socialistické strany, tvořila v Národním výboru zvláštní blok, reprezentující socialistický proud české politiky.

28. K průběhu 14. října 1918 v Pardubicích viz např. Charbuský, M.: Pardubičtí starostové, XII, Radniční zpravodaj, MgM Pardubic, č. 7/1998.

29. Srovnej vzkaz E. Beneše do Prahy P. Šámalovi z 8. července 1918, v němž uváděl: *S jistotou ovšem na velikou ránu proti centrálním mocnostem je možno počítat na jaře, ale pak zde musíme brát v úvahu možnost revoluce v Rakousku v té době. Ať vše v tom smyslu se připravuje.* Citováno podle Soukup, F.: 28. říjen 1918, II. Praha 1928, s. 959.

30. Například v bitvě na Marne (18. července – 6. srpna 1918) se spojeneckým armádám Dohody podařilo prolomit německé obranné pozice, čímž na západní frontě došlo k zásadnímu obratu vojenské situace.

31. Premiér JUDr. Max von Hussarek sestavil vládu 24. července a řídil ji do 25. října 1918, kdy byl vystřídán posledním ministerským předsedou Předlitavska JUDr. Heinrichem Lammaschem.

32. Soukup, F.: 28. říjen 1918, II. Praha 1928, s. 817.

33. Tamtéž, s. 819.

34. Tamtéž, s. 819.

Udržela do jisté míry výhodou. Nebyl příliš na očích radikalizujícím se pražským novinářům, útočícím z různých stranických východisek na hlavní proudy dosavadní domácí politické scény a jejich nejčelnější představitele. Agrární list *Venkov* třeba sociální demokraty představoval jako nejhorlivější stoupence monarchie a jejich bývalého předáka Bohumíra Šmerala vydával za *nejhoršího Rakušáka*. Tiskový orgán napadených - *Právo lidu* - mu zase na oplátku v článku *Zalez a mlč* sděloval: *Švehla stál po tři roky v čele oportunní české politiky, byl černožlutý Rakušan až do posledního chlupu a děkuje jen mravní zchátralosti své strany, že se s ním dosud nevypořádala...*³⁵⁾

Narůstající tiskové mezistranické šarvátky však nevyústily v rozpad jednotného bloku české domácí politiky. Bylo to přínosné, poněvadž se již blížily neopakovatelné dějinné chvíle. Před půlnocí 27. října potvrdil telefonicky Vlastimil Tusar z Vídně Aloisi Rašínovi, stojícímu místo nepřítomného Karla Kramáře v čele Národního výboru, svoji předchozí informaci, že pokud na žádost plukovníka generálního štábu Rongeho čeští poslanci nepřesvědčí vojáky z Čech, aby dále bojovali, zhroutí se rakouská fronta na Piavě.³⁶⁾ Z domácích politiků k tomu nikdo neměl nejmenší chuti. Vzniklou situaci naopak pochopili jako výzvu k tomu, aby bezodkladně završili zákonné i organizační předpoklady pro vyhlášení samostatného československého státu. V důsledku jejich rozhodnutí se v Praze v pondělí 28. října od ranních hodin začaly odvíjet události, o nichž až po poledni přišly první zprávy do Vídně. František Udržal se i přes jejich útržkovitost a nevyjasněnost okamžitě začal hotovit k odjezdu. Nic nedbal na to, že by se v úterý měl podle usnesení sněmovny z 25. října zúčastnit od jedenácti hodin její další schůze.³⁷⁾ Pokud by totiž zůstával na místě, ztratil by zcela zřetelně možnost obhajovat své postavení vlivného českého politika.

Podle prvního zákona podepsaného Antonínem Švehlou, Aloisem Rašínem, Jiřím Stříbrným, Františkem Soukupem a Vavro Šrobárem 28. října sice již *samostatný stát československý vstoupil v život*,³⁸⁾ ale před svým okolím se ani zdaleka neuzavřel. Stále se tudíž do něj dalo volně cestovat. To umožnilo, aby se František Udržal hned v podvečer 29. října v Grégrově sále pražského Obecního domu zúčastnil zahájení plenární schůze Národního výboru. V jejím průběhu byl potom coby uznávaný znalec vojenského prostředí společně s dalšími osmi navržen do jeho odboru pro obranu země a poté zvolen jeho předsedou. Dostalo se mu tím možností prokázat, že plně stojí za utvářejícím se státem. Představitelé Národního výboru sice 29. října dojednali s místodržitelem Maxem von Coudenhove³⁹⁾ způsob přebírání správní moci, ale s armádním velením k žádné dohodě nedospěli. To jim

35. Klímek, A.: Říjen 1918. Praha 1938, s. 146/147.

36. Záznam Rašínova uvedeného rozhovoru viz např.: Paměti dra Aloise Rašína, Z otcových zápisků vydal dr. Ladislav Rašín, Praha 1929, s. 212-216.

37. Poslanecká sněmovna se nakonec sešla teprve 30. října, ale nic neprojednávala, neboť se na ni dostavili pouze němečtí poslanci. Poté se její schůze konala až 12. listopadu, přičemž se po deseti minutách rozešla, aniž by se stanovil termín jejího dalšího svolání. Jednalo se tedy poslední schůzi dolní komory předlitavského parlamentu.

38. Obsah prvního zákona československého státu, jak byl vyhlášen hned 28. října 1918, se později upravoval. Jeho konečný text byl vytištěn ve Sbírce zákonů a nařízení 6. listopadu. Citované znění je zaznamenáno v Pamětech dra Aloise Rašína, Z otcových zápisků vydal dr. Ladislav Rašín, Praha 1929, s. 215.

39. Max von Coudenhove vystřídal v čele místodržitelství hraběte F. A. Thun-Hohensteina v roce 1915.

ještě druhého dne ráno odmítlo předat své pravomoce. Až po příchodu Františka Udržala se skupinou českých důstojníků do budovy vojenského velitelství na Malostranském náměstí získalo vyjednávání se zemským velitelem, císařským a královským podmaršálkem Kestřankem, rychlý spád. Dosud sebejistý velitel krátce po desáté hodině kapituloval. Na jeho místo nastoupil starosta sokolské obce JUDr. Josef Scheiner, který okamžitě jmenoval nový důstojnický štáb, zcela oddaný rodícím se poměrům.⁴⁰⁾

Z titulu své funkce měl Fratišek Udržal se svými kolegy zároveň přispět k tomu, aby zejména v Praze dislokované maďarské a rumunské vojenské jednotky nepřicházely do ozbrojeného konfliktu s českým obyvatelstvem, mnohdy až bezstarostně oslavujícím rodící se poměry. Obratným vyjednáváním se nakonec podařilo zajistit jejich loajalitu Národnímu výboru, byť za cenu, že jim bude do spořádaného odjezdu ze země zaručeno plné stravování a vyplácení žoldu.⁴¹⁾ Vyjasnění vojenských poměrů nicméně neznamenalo, že by se snad v provolaném státě situace zcela stabilizovala. Předáci německého obyvatelstva totiž začali bezezbytku naplňovat program, jímž se od počátku roku 1918 několikrát při parlamentních rozpravách holedbali před Udržalem a jeho poslaneckými kolegy. Ústy svých vyjednávačů Rudolfa Lodgmanna von Auen a Josefa Seligera odmítli možnost jakékoliv spolupráce s Národním výborem a před československým státem dali přednost budoucímu Německému Rakousku. Právě k němu jako autonomní jednotky chtěli připojit provincie Deutschböhmen, Sudetenland, Deutschsüdmähren a Böhmerwaldgau, jak je z českého a moravského pohraničí vydělili mezi 29. říjnem až 3. listopadem.

Dolnoroveňský rodák však od svého vystoupení na vojenském velitelství již přímo do řešení dramatických situací nevstupoval a spíše je pouze zpovzdálí sledoval. Ačkoliv se třeba z předchozí doby znal s některými představiteli slovenské domácí reprezentace, nestal se oním činitelem, který by s nimi spolurozhodoval, jakým způsobem by se do nového státu mělo začlenit Slovensko, když se k němu svými představiteli 30. října přihlásilo martinskou deklarací.⁴²⁾ Stejně tak se nezapojil do řešení otázky Těšínska, na něž si činila nárok nejenom Praha, ale též Varšava.⁴³⁾ Svým způsobem vyčkávací postoj se dal odůvodnit tím, že si Udržal nemohl být jistý, na čem se pro řešení otevírajících se problémů dohodnou politické jednatelky v Ženevě. Uznával jejich autoritu a především se zástupci zahraničního odboje se nechtěl dostat do zbytečného konfliktu.

Coby obratný řečník nevystupoval ovšem Udržal ani na slavnostních manifestacích rozjásaného českého obyvatelstva. Vyklízel na nich prostor těm, kteří se chopili příležitosti a domnívali se, že musí co nejhlasitěji projevovat své vlastenecké nadšení. Nezdráhali se přitom obviňovat z rakušanství ty, kdo podle nich až zrazovali v předchozích letech národní zájmy. Příliš tedy na sebe v rozjitřené době neupozorňoval, aby snad nepřišlo na přetřes zejména jeho působení v prvních dvou

40. Scheiner Josef (1861-1932) byl starostou sokolské obce již od roku 1906.

41. K dané problematice srovnej např. Kľofáč, V.: Udržal za Rakouska a ve svobodném státě. Východočeský republikán, 3. ledna 1936, Soukup, F.: 28. říjen 1918, II. Praha 1928, s. 1051.

42. Vzhledem ke snaze maďarské správy udržet si Slovensko pod kontrolou začalo ho české vojsko 2. listopadu obsazovat a o dva dny později došlo ke jmenování prozatímní slovenské vlády se sídlem ve Skalici. Úřadovala až do ustavení československé vlády 14. listopadu 1918.

43. Narůstajícímu československo-polskému konfliktu o Těšínsko nedokázala zabránit ani dohoda uzavřená příslušnými orgány 5. listopadu o rozdělení správy jeho území.

válečných letech, k němuž ani později navzdory žádostem i svých příznivců nevydal žádné osobní svědectví.⁴⁴⁾ Současně se František Udržal až jakoby vzdálil své agrární straně. Nezasahoval v ní výrazněji do diskusí, zda by měla v novém státě k sobě soustředit odpovědnost zejména za chod veškeré veřejné správy, rovněž tak za provádění pozemkové reformy, k níž vytvořil právní předpoklady Národní výbor 9. listopadu vydáním zákona o obstarání velkostatků, jenž podle svého předkladatele, nestraníka Karla Engliše,⁴⁵⁾ je zakazoval prodávat, postupovat nebo zadlužovat. Během názorového tříbení uznával plně autoritu Švehlova, který se chtěl v dojednávané vládě stát ministrem vnitra a získat tak významnou kontrolu nad vnitřním životem státu. Obdobně se smiřoval s názory Karla Práška, sebevědomě směřujícího na ministerstvo zemědělství.

V mocenském ústraní nemohl Udržal dlouho setrvávat. Dobře věděl, že se připravuje prozatímní ústava, která Československu položí mimojiné pevné institucionální základy. Uvědomoval si, že v přijaté dělbě moci ve státě nemá šanci se prosadit do nejvyšších výkonných funkcí. Bylo by tehdy od něho vskutku dokladem politické nevyzrálosti, kdyby se do nich hodlal dostat na úkor iniciátorů a poté i hlavních činitelů zahraničního a domácího odboje, případně jejich vůbec nejbližších spojenců. Zato v zákonodárném orgánu – Národním shromáždění – nemínil zůstat v pozadí. Těm, kdo předem promýšleli personální složení všech jeho řídicích složek i příslušných výborů, dal především ke zvážení své více než dvacetileté zkušenosti z parlamentního působení. Netrvalo dlouho a dostal skutečně příležitost je ve svých dvaapadesáti letech zúročit.

Resumé:

Prominent Czech agrarian politician Frantisek Udržal identified himself with the idea of announcement of independent Czechoslovak state. He contributed to its realisation both by his acting in the Vienna parliament, and by his acting in Prague. He was involved directly in formation of Czechoslovak republic 29. october. Taking into consideration his original antiaustrian orientation he gradually started to live in seclusion.

44. Například Václav Klofáč ještě v roce 1936 Františka Udržala přímo pobízel: ... *bylo by zajímavé, kdyby náš někdejší ministr národní obrany a ministerský předseda jednou napsal, proč jezdíval do Berlína a Budapešti...* Klofáč, V.: Udržal za Rakouska a ve svobodném státě. Východočeský republikán, 3. ledna 1936.

45. Engliš Karel (1880-1961) své představy o ekonomické politice mohl prosazovat například jako guvernér Národní banky a ministr financí od 9. prosince 1925 – 25. listopadu 1928 a 7. prosince 1929 – 16. dubna 1931.